

УДК 159.922;7:378(092)
DOI 10.31654/2663-4902-2019-PP-4-136-141

Зеленько О. А.

кандидат медичних наук, доцент кафедри загальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОПЕРЕДНИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДОЛОГІЇ (Х. А. ЕКЕБЛАД)

Стаття присвячена попередникам методології соціальної педології, на основі якої розв'язується проблема авторського дослідження. Оскільки теоретичний доробок М. Я. Грота досить повно відтворений як і значною мірою Г. І. Челпанова, то автор зосереджується на доробку саме фізіолога й психолога, педагога Х. А. Екеблада. Для аналізу використовується основоположна його книга, фактично присвячена свідомісному формуванню дворянського елітника, випускника елітного вітчизняного вишу у давньому Ніжині. Основоположною у його компендію постає категорія психічної діяльності. Досвід вітчизняного ученого, бачиться, можна використати для підготовки майбутнього елітника у суверенній Україні.

Ключові слова: психічна діяльність, мовна діяльність, свідомість, університет, еліта.

У статті автор звертається до спадку вітчизняних психологів, на основі якого постала модифіковано сформована авторська методологія соціальної педології. Не вдаючись у глибший переказ тексту монографії, автор нагадує, що його методологія соціальної педології сформована аналітично на основі аналізу трьох тріадних структур класичної методології з релігійною ідеологією, радянської з марксистською ідеологією і, нарешті, когнітивної з демократичною ідеологією.

У класичній методології з класичною ідеологією християнства визнання Бога й даного ним царя (короля) з його спадковими функціонерами у визначених межах фактично дослідницьку діяльність ученого, не обмежувала (крім основоположних догм). У бюрократичному тоталітарному радянському суспільстві рамки ідеологічні звужувалися обраною чи сформованою офіційною ідеологією, у демократичному суспільстві дослідник на основі соціальних потреб, наукових традицій, тенденцій формує свою методологію. Як правило, парадигмально сформовані у демократичному суспільстві на певному цивілізаційному рівні соціальні потреби дають можливість сформувати свою часткову методологію для розв'язку сформованої проблеми. До речі, у конкретних соціальних умовах співвідношення методології та ідеології не строго співвідносне, а перебуває в асинхронному зв'язку. В таких умовах формувалися наукові лакуни, ліквідація яких стала предметом аналізу (й розвитку) низки проблем.

У подвійно контрольованій українській науці, де боротьба з буржуазним ідеалізмом поєднувалась з нищівнішою ще боротьбою з українським буржуазним націоналізмом про гуманітарну науку в аспекті дожовтневих традицій уже мало йшлося (хоч однозначно негативно судити про радянський період неправильно). Зауважимо, що поки що невизначеність суверенності й зрозумілий методологічний пуризм, на тлі абсолютизованої комерціалізації в освіті й науці підсумовуються в суверенній Україні, успадкованою з тоталітарного СРСР бюрократичною атестацією, яка dokonує гуманітарну науку.

Визначувана часткова наукова психологічна лакуна у спадкоємно прийнятій пострадянській психології суверенної України автором когнітивно реалізується соціальною педологією як методологією обґрунтування теорії регенерації елітника у відродженому елітному університеті, посталу у процесі європейської модернізації вищої школи у суверенній демократичній Україні. Вона відтворюється текстом підготовленої монографії "Психологічне обґрунтування реформування вищої школи, що демократизується (Теорія трансформування вищої школи, що інтегрується в

науку, в аспекті соціальної педології)", а штрих-пунктирно – у пропонованій статті. Отже, наголошується, що постала часткова наукова проблема (і відповідна лакуна) у психології та педагогіці зумовлена загальною соціальною проблемою (і лакуною). Констатується взаємозв'язок однієї з другою й доцільність зосередження автора на частковій (остання диференціюється на компоненти), зважаючи на можливість розв'язати пропедевтичну складову соціальної трансформації українського суспільства. Її розв'язок знаменуватиме зрослий цивілізаційний рівень свідомості українського суспільства, керованого проукраїнським, демократично орієнтованим елітником, здатним на основі оперування категорією гармонії вирішувати соціально-економічні питання в інтересах більшості громадян української політичної нації. І якщо поки що на перешкоді соціального розвитку стали нинішні функціонери, спадкоємці радянської російської бюрократичної системи, підсвідомі громадяни в еміграції засвоюють принципи співжиття у демократичній соціально диференційованій Європі. Функціонери ж в суверенній Україні виявляють нездатність налагодити толерантне функціонування різних прошарків, маскуючись популізмом.

Отже, спершу сформована автором часткова психо-педагогічна проблема постала необхідністю реформування вищої школи як складової освітньої сфери. Вона ускладнилася у зв'язку з соціальною трансформацією України, бо треба зважати, з одного боку, на ефективність акту, а з іншого – на справедливість, гуманне відношення до тих, кого реформують (хай не всіх, то значну кількість, якщо не більшість).

Отже, автор переконує, що реформування вищої школи (як і всієї освітньої сфери) бачиться йому складовою загальної соціальної трансформації. Вона у свою чергу потребує системного осмислення у зв'язку з частковою реформою. Визначається структуралізація часткових реформ у загальній системі. Надалі мова заходить не лише про тих, для кого реалізується реформування, але й про тих, хто реформуватиме. Вони ж як особистості конкретні ідеально-матеріально діадні (з фізіологічними й соціальними потребами), в яких фізіологічні потреби повинні діалектично поєднуватись з абстрактними соціальними, а те реалізується через проміжну змінювану психологічну систему. На всіх рівнях функціонування по-різному взаємодіє матерія (яка своєю безкінечністю у просторі й часі зобов'язана постійній змінюваності). Ієрархія форм змінюваності підсумовується самоусвідомленням соціального індивіда-особистості. Зміна-розвиток передбачає варіативність по горизонталі й вертикалі. У живій природі зміни фізіологічні підсумовуються соціальним функціонуванням, яке постає багаторівневою практичною взаємодією й опосередкованою (у часі і просторі) ідеальною (вираженою на генному біологічному чи соціальному мемному рівнях). Варіювання фізіологічне на якомусь етапі ускладнюється через психологічне динамічне регулювання структурованими соціальними чинниками. До речі, зрозумілою стає соціально-виробнича диференціація суспільства, виділення соціальних прошарків, як і соціальне функціонування цих прошарків. Природою сформована поведінкова структура еволюційно у процесі несвідомої й підсвідомої регуляції фізіологічних та соціальних потреб цивілізаційно ускладнюється. Заданий природою колишній соціально-фізіологічний варіативний постійний чи ситуативний лідер у кінцевому наслідку соціально через пошук гармонії має трансформуватися цивілізаційно в елітника. Отже, актуалізується еволюція соціологізації свідомості від страху безкінечності пізнаного середовища через первинне олюднення, опосередковане Богом і його уповноваженими, пізніше вождем і його функціонерами і, нарешті, самоусвідомлюючим (якщо не самим, то демократично обраним функціонером) соціального елітника. До речі, це не можна співвіднести комплексним підходом до наукової роботи з сучасним підходом українських психологів старшого покоління, що стали ідеологами науково-методологічного пуризму. При уважнішому спогляданні виявилась наукова їх безпорадність й постала необхідність визначитися методологічно, сприйнявши уже названу соціальну педологію, сформовану на спадку вітчизняних (російських та українських) і зарубіжних психологів.

До речі, автор статті застерігає особливо схильних до модного нині популізму й гіпертрофованого націоналізму та патріотизму не уподібнюватись до якоїсь частини лівацьких політиків, що закликають якщо не до війни з РФ, то негайно припинити торгівлю з країною-агресором. На жаль, подібне часом робиться в освітньо-науковій сфері, коли пуристично замовчують, що вітчизняні українські учені

працювали офіційно у вишах Російської імперії і писали російською (а часом німецькою як германомовний і російськомовний етнічний швед Х. А. Екеблад). Можна розуміти свідомих та підсвідомих популістів, хоч не можна зрозуміти українських учених-фахівців соціальної психології, які не пояснили чи хоча б не спробували втовкмачити слабо освіченим чи не бажаючим розуміти (що розрізнялося ще радянськими ідеологами) необхідність диференціювати реакційних та демократичних учених у Росії, як і те, що нинішнє українське суспільство соціально структуроване. Ця вада – лише натяк на дві інші, які стають зрозумілими у зверненні до спадку вітчизняних учених. Отже, у зв'язку з цим першою у переліку категорій соціальної педології постає психічна діяльність.

Беремо до уваги, що ознайомлення з усім обсягом підручників та посібників у вишівських курсах в українських університетах російською мовою (росіян етнічних, а часом етнічних українців) і повторених знову ж таки українськими науковцями-психологами старшого покоління, засвідчило фактичне несприйняття не лише категорії свідомості, але й елітника і фактично психічної діяльності. Еволюція становлення проблеми актуалізує парадигматизацію розгляду проблеми. Органічний зв'язок вітчизняних і європейських психологів І. М. Сеченова та І. І. Павлова й меншою мірою М. Я. Грота, Г. І. Челпанова з європейською наукою і відосібний радянський етап, абсолютизований марксистською ідеологією, дають підстави вести мову про успадковану з Радянського Союзу часткову наукову лакуну. Вона постає у дослідника основною проблемою. Зрозуміло, експериментально частковими психофізіологічними кількісними методиками (відчуттями чи почуттями) сформулювати її не можна, хоч розв'язок часом потребуватиме їх залучення. Отже, мова заходить про регенерацію в українському суспільстві елітника як носія сформованої свідомості як форми психічної діяльності (частиною якої постає мовна діяльність), поставили на основі тріадної структури категорії загальної психології свідомості. Реалізується зауваження автором соціальної педології. У зв'язку з цим регенерація елітного університету на основі, найперше, першого класичного університету бачиться реальною, але складною й вимагає у свою чергу серйозного наукового осмислення. бо розмова про піднесення гуманітарної складової, скажімо, у вишах, а тим більше поглиблення гуманітаризації уже якоюсь мірою починають реалізуватись.

Мабуть, підсумовуючим у визнанні суб'єктивного чинника, уособлюваного елітником, має кваліфікуватися категорія парадигматизаційної моделі й соціологізованого предмета-об'єкта дослідження, а також актуалізація загальноосвітньої складової навчального процесу вищої школи. Завершується усе те наголошенням того, що тріадна категорія загальної психології свідомості як вищої форми психічної діяльності деталізована її варіантами у соціальній психології соціальною свідомістю елітника та підсвідомістю пересічного громадянина. Вони взаємодіють на основі фізіолого-соціальної опосередкованої гармонії категорії психічного компонента свідомості особистості, яка бінарно членується на основі спадкоємного зв'язку у ній паралельного обміну генів людини як фізіологічного виду й вертикального викидання блоків генів людини як соціологізованої істоти. Усе констатоване демонструє методологічно когнітивно на основі демократичної ідеології заміну бюрократично визначуваного на радянській методології, базованій на марксистській ідеології, постійно чи ситуативно функціонуючого лідера синергетично поставили елітником, який формується у процесі самоусвідомлюючого процесу відбору й системної підготовки у соціально-структурованій освітній системі, зокрема вищій школі, інтегрованій у науку. На методології соціальної педології, зокрема тріадності витлумачення категорії свідомості як найвищої форми психічної діяльності, ґрунтується соціально-виробнича структуралізація суспільства й відповідно розрізнення на її соціально-психологічній диференціації елітника й пересічного громадянина, що антропологізовано реалізують соціальне функціонування матерії (суспільства).

Наголошується, що соціальна педологія як свідомісна методологія трансформування вищої школи започатковується на основі спадку вітчизняних учених, зокрема фізіолога, психолога й педагога Х. А. Екеблада, професора фізико-математичного лицю у Ніжині, що постав на основі Гімназії вищих наук, психолога, професора Історико-філологічного інституту у Ніжині та психолога, професора Київського університету Г. І. Челпанова. Оскільки про М. Я. Грота та Г. І. Челпанова уже достатньо інформувалося, то й цій статті більше уваги приділяється Х. А. Екебладу. До

речі, усі троє були фактично зв'язані між собою науковими інтересами, бо М. Я. Грот, скажімо, був офіційним опонентом Г. І. Челпанова, а Х. А. Екеблад – учасником полеміки між прихильниками емпіризму та апіоризму, започаткованої Г. І. Челпановим, і якоюсь мірою прибічником європейських романтиків в особі Шеллінга, визначаючи природу категорії серця [3]. Об'єднує їх усіх аналіз родової психологічної категорії психічної діяльності та видової форми названої категорії свідомості, а також те, що вони були фактично викладачами елітних вишів. Об'єднує їх й активна участь у філософській дискусії емпіриків та апіоритистів у передреволюційній Росії, що гносеологічно передувала соціальним змінам у Європі і Росії. Відгомін філософського осмислення непрямо стосується нинішнього трансформування демократичних перетворень у суверенній Україні, що виділилася з успадкованої держави-метрополії переможниці радикальних матеріалістів, які заперечили ідеалізм у православнохристиянській імперії. У концепції автора соціальної педології, що тлумачить процес пізнання, останній компонент постає соціальним етапом. Таким чином, зусиллями двох його наступників родова категорія свідомості набуває тріадного фізіолого-психолого-соціального витлумачення. Детально те розглядається в основоположних дослідженнях М. Я. Грота [1; 2] та таких же значущих книгах Г. І. Челпанова [6; 7]. До речі, непрямо започаткована антрологізація свідомості основоположною книгою Х. А. Екеблада підсвідомо підсумовується стосовно елітника як антропологізованого носія свідомості. Отже, автором береться до уваги підсумкова книга ученого [5] та стаття, що була опублікована ним у Журналі Міністерства народної освіти за 1839 рік під назвою "Краткое обозрѣніе душевнѣхъ способностей животнѣхъ" [4]. До речі, впадає в око сприйняття ученим парадигмального витлумачення еволюційного сформування психічної діяльності людини і тварин. У структурі загальної психології свідомості Х. А. Екеблад найповніше характеризує фізіологічний компонент і меншою мірою з ним зв'язаний психологічний. Про соціальний (вольовий) напрям мова зайшла у випадку, коли учений став визначати категорію серця в аспекті європейських романтиків. Соціальний аспект постав предметом спеціального аналізу у педагогічному компендію. На жаль, хоч свідомісний соціальний етап асоціюється з сформуванням членороздільної звукової мови, але прямих порад з приводу філологічної підготовки елітника в Х. А. Екеблада не знаходимо. Те компенсує аналіз психічної діяльності, частиною якої постає мовна діяльність. І хоч він, як і М. Я. Грот, обмежується віднесенням мови до Божого дару, але непрямим наданням серцю як психічній категорії апіорного (а не емпіричного) характеру, як і визнанням Г. І. Челпановим апіорно творчої здатності матерії суб'єктивно змінюватися, визнаючи носія психічної діяльності, фактично у структурі мовної діяльності виділяє соціальний (за М. Я. Гротом, вольовий) компонент. Отже, автор наголошує, що на етапі класичної (традиційної) методології, що опиралася на канони православ'я, професори вишів і науковці Х. А. Екеблад, М. Я. Грот і якийсь період Г. І. Челпанов, розрізняючи розум Бога й даний Богом людині в їх особі, аналізували науково як психічну діяльність (перший) та видову її форму як тріадну свідомість (другим), що уточнювалася структурно третім. На жаль, після утвердження корніловщини у 1926 році Г. І. Челпанов був усунутий не лише від очолюваного ним Інституту експериментальної психології, але взагалі від психології й не міг продовжити своє бачення. І все ж, підсумовуючи усе констатоване, робимо висновок, що книгою-компендієм "Опытъ обозрѣнія біолого-психологическаго изслѣдованія способностей человеческаго духа" [5] Х. А. Екеблад, не наголошуючи на соціальному компоненті категорії свідомості, фактично визначив психо-біологічні критерії сформування високоосвіченого випускника елітного вищого навчального закладу, який має стати потенційним елітником, рушієм соціального розвитку. Отже, соціальний компонент свідомості підказується М. Я. Гротом (а психічної діяльності Г. І. Екебладом) розширеним тлумаченням категорії предмета дослідження й визначуваною вольовою складовою її. З цього приводу доречно зауважити, що сформування елітника-дворянина у класичній гімназії й університеті гіпертрофовано асоціювалося з надокучливим заучуванням граматичних форм давньогрецької та латинської мов, що, як виявилась, було одним із засобів сформування вольового компонента свідомості. Між іншим, повертаючись до відзначеного, треба пам'ятати, що класичні мови й культура названих осередків – то цивілізаційні основи народів Західної та Східної Європи. Відзначене І. Г. Ковальчуком апіорне в аспекті європейського романтизму

тлумачення поняття серця Х. А. Екебладом [3] мало тлумачитися передумовою визнання суб'єктивного чинника в особі елітника. До цього слід додати визнання Г. І. Челпановим апріорних змін матерії. Таким чином, у спадку вітчизняного педагога Х. А. Екеблада та його наступників цілком прозоро бачиться початок і меншою мірою підсумковий етап свідомісної концепції підготовки антропологізованого носія категорії загальної психології елітника, резерв якого на іншій соціальній базі має підготувати соціально диференційована вища школа, інтегрована в науку, суверенної демократичної України.

Відповідно фізіолого-психо-соціальний компендій підготовки соціально-диференційованого спадкового дворянського елітника Х. А. Екеблада мав би стати дороговказом для формування проукраїнського демократично орієнтованого елітника, що представлятиме інтереси (у перспективі) найчисленнішого прошарку як соціального осердя. І це тим більше, що йдеться про одного з колишніх керівників елітного вишу. Названий учений і педагог тривалий час був директором фізико-математичного та юридичного ліцеїв у Ніжині, що поставали на основі Гімназії вищих наук, одного з елітних вишів Лівобережної України. Залишена ученим-педагогом унікальна книга з проблем підготовки резерву елітників, має неабияке значення у сфері підготовки резерву елітників на зламному для суверенної України етапі [10].

На прикладі обґрунтованої доцільності регенерації історичного освітньо-наукового осередку у Ніжині, заснованою у 1805 й функціонуючою з 1820 року Гімназією вищих наук, пізніше трансформованою у фізико-математичний та юридичний ліцеї і, нарешті, посталої Історико-філологічним інститутом, мова заходить про реальну інтеграцію вищої школи у науку у процесі її соціально структурованої трансформації у зв'язку з потребою підготовки резерву елітників як державницьких трансформаторів демократичної суверенної України. До речі, названі виші були взірцем реалізації гуманітаризації, поєднаної з науковою фундаментальністю.

Література

1. Гротъ Н. Я. Психология чувствованій въ ея исторіи и главныхъ основахъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія императорской академіи наукъ. 1879–1880.
2. Гротъ Н. Я. Къ вопросу о реформѣ логики: Опытъ новой теоріи умствѣнныхъ процессовъ. Изданіе института Ф. А. Брокгауза въ Лейпцигѣ, 1882. 394 с.
3. Ковальчук О. Г. Особливості трансформування поняття серця у філософській спадщині Х. Екеблада. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 1994. Вип. 4. С. 12–15.
4. Экебладъ Х. А. Краткое обзорѣніе душевныхъ способностей животныхъ. *Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія*. 1833. № 11. Отд. 2. С. 69–79.
5. Экебладъ Х. А. Опытъ обзорѣнія биолого-психологическаго изслѣдованія способностей человеческого духа. Москва, 1872. 462 с.
6. Челпановъ Г. Проблема воспріятія пространства въ связи съ ученіемъ об апріорности и врожденности. Кіевъ, 1896. Часть I: Представленіе пространства съ точки зрѣнія психологіи. 395 с.
7. Челпановъ Г. Проблема воспріятія пространства въ связи съ ученіемъ об апріорности и врожденности. Кіевъ, 1904. Часть II: Представленіе пространства съ точки зрѣнія гносеологіи. 129 с.

References

1. Grot, N. Ya. (1879–1880). *Psichologiya chuvstvovaniy v eya istorii i glavnyh osnovah* [Psychology of feelings in its history and main basics]. Sankt-Peterburg: Tipografiya imperatorskoj akademii nauk [in Russian].
2. Grot, N. Ya. (1882). *K voprosu o reforme logiki: Opyt novoj teorii umstvnyh processov* [K voprosu o reforme logiki: Opyt novoj teorii umstvennyh processov]. Izdanie instituta F. A. Brokgauza v Lejpcige [in Russian].
3. Kovalchuk, O. H. (1994). Osoblyvosti transformuvannia poniattia sertsia u filozofskii spadshchyni Kh. Ekeblada [Features of transformation of the concept of the heart in the philosophical heritage of H. Ekeblad] *Literatura ta kultura Polissia – Literature and Culture of Polesie*. 4, 12–15 [in Ukrainian].
4. Ekeblad, H. A. (1883). *Kratkoe obozrenie dushevnyh sposobnostej zhyvotnyh* [A brief overview of the spiritual abilities of animals] *Zhumal ministerstva narodnogo prosvesheniya – Ministry of Education Magazine*. 11, 2, 69–79 [in Russian].

5. Ekeblad, H. A. (1872). *Opyt obozrĕniya biologo-psihologicheskago izslĕdovaniya sposobnostej chelovecheskago duha* [Experience in reviewing the biological, psychological and psychological studies of the abilities of the human spirit]. Moskva [in Russian].

6. Chelpanov, G. (1896). *Problema vospriyatiya prostranstva v svyazi s ucheniem ob apriornosti i vrozhdennosti* [The problem of reproduction of space in connection with learning about apriority and congenitality]. Kiev. (Vol. I) [in Russian].

7. Chelpanov, G. (1904). *Problema vospriyatiya prostranstva v svyazi s ucheniem ob apriornosti i vrozhdennosti* [The problem of reproduction of space in connection with learning about apriority and congenitality]. Kiev. (Vol. II) [in Russian].

Зеленько А. А.

кандидат медицинских наук, доцент кафедры общей психологии
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Предшественники методологии социальной педологии (Х. А. Экеблад)

Статья посвящена предшественникам авторской методологии, на основании которой решается исследуемая проблема. Поскольку теоретическое наследие Н. Я. Грота и в значительной мере Г. И. Челпанова уже достаточно раскрыто, то в статье основное внимание уделяется работам Х. А. Экеблада. Для анализа используется основоположный труд педагога и психолога. Основопологающей категорией труда определена психическая деятельность. Опыт отечественного ученого может быть использован в современных условиях для подготовки потенциальных проукраинских, демократически ориентированных представителей элиты. Актуализируется также связанный с ним психологический компонент сознания. Социальный компонент косвенно ассоциируется с членораздельной звуковой речью. Констатируется, что именно Х. А. Экеблад на основании анализа структуры психической деятельности указывает, что на этапе формирования членораздельной звуковой речи формируется также психологический портрет выпускника элитного отечественного учебного заведения. На основании вышеизложенного видится целесообразной подготовка в модернизированном классическом университете представителя элиты современной Украины.

Ключевые слова: психическая деятельность, речевая деятельность, сознание, университет, элита.

Zelenko A.

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department
of General Psychology Taras Shevchenko National University of Kyiv

Predecessors of the methodology of social Pedology (H. A. Ekeblad)

The article deals with the works of predecessors of the author's methodology, which is used to solve the problem under consideration. Since the theoretical heritage of N. Ya. Grot and to a large extent of G. I. Chelpanov has already been sufficiently researched, the article focuses on the works of H. A. Ekeblad. The fundamental work of this teacher and psychologist is carefully considered. It defines mental activity as the fundamental category of human working practice. The findings of H. A. Ekeblad can be used today to train prospective Pro-Ukrainian, democratically oriented representatives of the elite. The related psychological component of consciousness is also examined in the paper. The social component is indirectly associated with the human speech. It was H. A. Ekeblad, who used the analysis of the structure of mental activity and indicated that speech development goes hand in hand with the formation of a psychological profile of the graduate of the elite national educational institution. The theoretical underpinning makes it possible to train a representative of new Ukrainian elite at a modernized classical university.

Key words: mental activity, speech, consciousness, university, elite.